

ПЪРВАТА БИОГРАФИЯ НА ПЕТКО ВОЙВОДА

http://www.sitebulgarizaedno.com/index.php?option=com_content&view=article&id=938%3Aim&catid=29%3A2010-04-24-09-14-13&Itemid=61

Една от най-крупните фигури в нашето националноосвободително движение безспорно е родопския войвода Петко Киряков (Доганхисар, 6 декември 1844 г. – Варна, 7 февруари 1900 г.). Неговата революционна дейност обхваща четирите основни периода от революционните борби на народа ни – 1) хайдушкия, 2) организирания до

освобождението, 3) около войната (1877-1878) и 4) македоно-одринския. За съжаление, въпреки дългия си живот Петко войвода не остава спомени за революционната си дейност. Въпреки това не можем да кажем, че дейността му на революционер е останала недокументирана. Документите за него и за дейността му са значителни на брой и в основната си част вече са публикувани, като има издадени и няколко документални сборника.

Благодарение на големия наш писател Николай Хайтов, на артиста Васил Михайлов и на телевизията образът на този бележит български революционер стана изключително популярен и близък на милиони българи.

Близки и съвременници на Петко войвода са оставили стотици страници за революционера. Сред тях би трябвало да се споменат имената на учителя, публициста и изследователя на живота и бита на родопските българи Петър Маринов, племенника на войводата Кръстьо Петков Мерхамлийски и Анастас Примовски. Но може би на първо място след биографите на войводата стои видният наш педагог, фолклорист, писател, публицист и стенограф Христо Попконстантинов (Петково, 24 декември 1858 г. - София, 14 юли 1899 г.), който е един от най-сериозните изследователи на историята на Родопите и на бита и обичаите на родопските българи. През 1888 г. Хр. Попконстантинов издава първата биография на войводата Петко Киряков. Тя е резултат на близостта му с Петко войвода и на срещите и разговорите му с него. По такъв начин тази биография е не само първата, но и най-достоверната биография на героя за периода до 1879 г., изчистена от легенди и предания. Авторът с уменията на неповторим разказвач ни предава чутото от Петко войвода по време на техните срещи, както и разказите на негови съратници в ранния му период. В края на биографията Хр. Попконстантинов прилага и текстовете на 26 автентични документа за войводата, който той му ги предоставя за публикуване. Авторът прави популярни и имената на четниците на Петко войвода, също дадени му от войводата. За съжаление биографията е отпечатана със закъснение и след като са съкратени важни части от нея. Съкратените текстове, ако вероятно са запазени, би трябвало да се търсят в архива на Хр. Попконстантинов. Голяма част от творчеството на изследователя е публикувана от Пловдивското издателство „Христо Г. Данов“, но по необясними причини биографията никога не намери място сред неговите произведения.

Сега читателите на сайта „Сите българи заедно“ ще имат възможност първи да прочетат биографията на този виден наш родопски войвода след близо 130 години от първото нейно публикуване. Тя е включена в нашата книга „Истории за вехти

войводи“, която скоро ще бъде на книжния пазар като пореден номер от библиотечната поредица „Сите българи заедно“.

Тук искам да припомня на нашите читатели, че в сайта биха могли да открият и други наши материали за видния наш войвода, които обхващат последния период от живота му като деец на Тракийското дружество „Странджа“ и като участник в македоно-одринското революционно движение.

Цочо В. Билярски

* * *

ПЕТКО ВОЙВОДА - БРАНИТЕЛ НА РОДОПСКИТЕ БЪЛГАРЕ ДО 1879 ГОД. ЧЕРТИ ОТ ЖИВОТА И ПОДВИЗИТЕ МУ.

ХРИСТО ПОПКОНСТАНТИНОВ

„Гори Родопски!
Кой ще сига във вас да ходи,
Ага няма вашьият юнак
Петка Войвода.”
(Притурка към песента „Стара Планина”)

ПРЕДГОВОР

Както всичките страни на нашето отечество, тъй и Родопите през времето на турското владичество са имали свои герои-юнаци забегнали по планините със своите дружини, за отпор против турското владичество и подпора, на християнските населения. През всичкото време на турското царуване не са липсвали люде, които с оръжие на ръка са се противили на турските притеснения. Все е имало хора, които свободно са живели в горите и планините. Толкоз повече, това ще да е било нещо обикновено в Родопските планини, гдето и във времена най-злочести за другите български страни свободата е била запазена. Там са се развивали свободни княжества под Иванка в 1198 год. и Момчил войвода в 1344-1361. В средните векове Родопите са преминавали ту под гръцките, ту под българските царе, но нито едните, нито другите са могли да ги завладеят съвършено, а са ги давали във владение на отделни местни князове. Родопите се покориха съвършено систематически от турците, чрез тъй наречените юруци чак след покорението на цяла Тракия и бреговете на Бяло море, но пак под някакви условия.

След покоряването тези места от турците, голяма част от юначното население прибягнало в недостъпни места да живее свободно. После когато е ставало потурчването, тези бягания са се подновили и хайдушки чети са преследвали турците. Първото потурчване на българите е ставало в Цариград, гдето българите земани като в

помагачи на турската войска са били потурчвани, защото според условията при покорението, много българи от Родопите са ходили да помагат на турците в разните им войни и в това си качество те са се наричали помагачи, от гдето е останало общото название на потурчените българи, помаци.

Втория период на потурчванието е бил по-сетне (около 1600 год.). Това потурчване се е извършвало под силата на ножа от особенни царски проводенци ходжи и имами. В това време са изтурчени българите в Цепина, Рупчос, Доспатско, Ахъ Челеби, Дари Дере и южните ребра на Родопите. Сега пак излезли дружини по планините, за да си зачуват не вече политическата свобода, а свободата на съвестта. През този страшен период, много села са разсипани, и всичките черкови и манастири разтурени. В това време се прочул Делю Делибашия от Дари-Дерско, чиито роднини неизбягали в планините, но под страхът на Деля, те били неприкосновени и от тях казват е зародишът на едничкото християнско село Дари Дере в сегашната Дари-Дерска каза. Но освен Деля, в онова време е имало по горите и други войводи и хайдуги, едничките виновници за запазването християнството в Родопите.

Друга причина, за да прежелаяват българите мирния живот, да търсят прибежище в планините и да стават хайдуги са били кърджалиите (1796-1804). Кърджалиите са върлували по цяло Българско, но когато турското правителство - ако можем да го наречем такова в онова време - е сполучвало някой път да ги усмири, те са бягали в Източните Родопи, гдето християнските жители, ако много пъти по неволя и да са се сдружавали с тях в техните походи, много пъти са изтеглявали. Кърджалиите в областта на р. Арда са върлували безнаказано. Тая област в онова време била разделена на толкоз много дребни дребейлици, щото самите дребейове са се тресли от кърджалиите, наричани още хаити. Кърджалиите са пленили и християните българи и потурчените, но над първите те са упражнявали още и зверски натиск или насила потурчване. Отделни фамилии, а не цели села са потурчени от кърджалиите. И тогава много българи са ставали контрахайдуги по горите. През времето на хайтите, във всяко християнско село, жените на ред са дежурили на най-високия селски връх, от гдето са се виждали всичките входни селски пътища; дежурната жена трябвало да стои и преде на върха от зори до мрак и когато видвала, че се задават хайти от някоя страна, тя извиквала: „бягайте мари-и-и! чи идат хайти от ...” (казвала названието на страната или пътят, от гдето хайтите приближавали). И тъй жителите са бягали към другата страна в гористите места. Бяганията са се продължавали по няколко дена, недели и даже месеци, догдето кърджалиите се отдалечавали. Кърджалийските нападения са ставали по един или два пъти в годината. Като опустошителни скакалци, на облаци те са преминували и са кръстосвали Родопите. В онова време е имало в Родопите много български войводи-хайдуги, които много пъти са пропъждали кърджалийските дружини.

От времето на султан Махмуда (дядото на днешния турски цар), старите причини за предпочитане хайдутския живот са изчезнали; и за това изникнали други. Турското управление след новите наредби на царювете Махмуда и Меджида стана по-сносно, но от постъпеното умствено развитие на населението, последното почна да чувствува по-живо неправдите на турската управа. Даде се поне поименна равноправност и свобода на вероизповеданията, но всяко неизпълнение от страна на турците тия обещания се чувствуваха от населението. Освен това в северните и южните поли на Източните Родопи е имало и има турци землевладелци, които угнетяват своите притиснати християни-чифликчии, на които земите насила са отнети през времето на Дребейлика. После в това по-ново време, имало е не редки случаи да се украдат християнски момичета и насила да ги потурчват; имало е безсъвестни чиновници, които вместо да раздават правосъдие, угнетявали са християните; имало е още турци и помаци хайдуги по планините, гдето ката ден са обирали християните. Тези обстоятелства са били

причина да излязат от помежду родопските българи и в най-ново време трима войводи: Ангел войвода от Хасково в северните ребра на Родопите, Петко войвода Дуван-Хисарски и Петко войвода Каладжи-Дерски в източните и южните ребра.

С настоящата си книжка аз желая да запозная българския свят с живота и с няколко от многобройните подвизи на Петка войвода Дуван-Хисарски, който е войводствувал по Родопите и бреговете на Бяло море от 1862 до 1879 год. Част от неговите дела съм записвал, през 1873-1877; голяма част съм заел от бележките на неговия другар Руся Иванов; а останалото от сведенията, които съм получил чрез разни приятели, от близо земали участие в подвизите на най-новия родопски юнак. Мемоарите и разните документи, поместени в тая книжка можах да получа от самия Петка Войвода, когото политически обстоятелства са принудили до неопределено време да остави пушка и нож на страна, да остави привременно Родопите и да се засели в едно кюше на Княжеството.

Както казах и по-горе, настоящето описание на Петковите подвизи са само част и похват за едно по-широко изпитване и описване на неговите подвизи, славни и утешителни за всеки страждущ, който е имал нещастieto да опита на гърба си неправилните действия на турските управници, при съществуването и на най-добри закони в турската държава. За всяка забележка от страна на знаещите по-добре неговите работи, признателността ще бъде много големи от моя страна.

София, Гергьовден 1885.

Хр. Попконстантинов.

I.

МЕСТОРОЖДЕНИЕТО НА ПЕТКА ВОЙВОДА.

(Югоизточни Родопи. – Дуван Хисар. – Народно възраждане. – Взаимни отношения. – Самозащита).

Родната страна на Петка Войвода е малко известна на българския свят, по причина че е отделена от другите български краища и е заобиколена с турски села. Аз искам да запозная малко нещо читателите с тая страна, толкова повече, че на подвизите Петко-Войводови, се отдава местно значение. Ще кажа нещо вкратце и за Дуван Хисар и за околността му.

В югоизточните склонове на Родопите, в най-неизвестния до сега български край са разхвърлени много български села, населени от трудолюбиво население, което се занимава със скотовъдство и земледелие. В предел между гора и поле, това население като посредник между горското и полско населения се ползува с добър поминък; но в ущърб на завидния му поминък, това население в просветително отношение е останало много назад, отколкото неговите съплеменници във вътрешността на Родопите, гдето мъчния поминък, е изпекъл и изтънчил населението. По тая причина у българските населения в източните и южни ребра и поли на Родопите, по-късно е светнала искрата на народното възраждане и мнозина от българските учени до скоро са мислили, че там няма българско население, толкоз повече, защото през първите години на черковната българско-гръцка разпра, от тук не станаха никакви заявления за отричане от Гръцката патриаршия, нито пък се изказа желание да се въведе матерния ни език в училищата.

Построяването на железния път Дедеагач-Одрин, учреждаването Българска екзархия въз основание на един царски ферман, Средно-Горско-Родопското въстание, Руско-турската война и окупирането на Одринската област от руските победоносни войски бяха ред исторически събития, които и в тоя затънтен, изоставен и забравен български край, подклаждаха огъня на народното самосъзнание. Тоя огън косвено се

притикаше от поминъчните сношения между южнополските и планинските българи. Благодарение на всичките тия обстоятелства, това население се усети че е българско и сега, когато се пишат тия редове, в онзи край има вече отворени български училища, а освен това, по-заможните българи провоздат децата си за по-високо учение в Одрин, Сливен, Пловдив и Стара Загора. Съзира се нещо и по-утешително: старите чорбаджии от онези български села искат да се отхвърлят от гръцките владици и да отърват населението от фенерските злоупотребления.

Между селата, които по-раничко се съживиха спада и Дуван Хисар.

Селото Дуван Хисар лежи на запад от града Фере и към север от новооснования градец Дедеагач, на едно равнище под полите на планината Китка, проточена на север от селото. Китка с нейните западни и източни отрасли или гребени възвити и към южната страна на селото, образува една котловина, в средата на която е селото.

Според едно народно предание, това село в старо време се е наричало Градец, а когато дошли турците и превзели онези места преименували го на Дуван Яшар, което по български значи: който се роди живее. Нарекли, казват, турците селото така, защото местността е била прекрасна и привлекателна, населението здраво и юначо и земята плодородна. Малко по малко Дуван Яшар се променило на Дуван Хисар. На това предание, едва ли може да се вярва, защото названието Дуван Хисар, по-вярно трябва да е свързано със старите грамади от крепости около селото. Под грамадите се намират много стари пари от времето на Филипа Македонски. По предположение, крепостите около селото трябва да са били част от многото такива на Момчил Войвода по южните родопски клонове, от гдето той е бранил Родопите от южните нападатели, владетелите на прибеломорските полета - гърците.

През селото протичат две реки Голяма Река и Малка Река. И двете реки извираат из планината Китка. Първата с направление от севера към изток се втича в Бяло море при развалините на едновременския град Траянопол, а втората - в северозападна посока влива се в същото море при новия градец Дедеагач.

Цялото равнище в образуваната от Китка котловина държи два часа на широко и един и половина на дълго.

Планината Китка е един от крайните клонове на Родопа и по височината си се сравнява с по-големите ѝ източни и южни върхове, като на пр. с върховете Карлък, Чингене Хисар, Еллидже и Улу Яйла над Гюмюрджина и Скеча и върховете Ешек Кула, Чепели, Инихан Тепе и Ашиклар водораздели на Марица и Арда.

Административно, това село е привързано към Ференската каза, Димотишки санджак, в Одринската област. Според реформите, които Реуф паша въведе в Одринската област след заминаването на руските окупационни войски, всяка каза или околия се распредели по на 5 до 10 мюдюрлици за улеснение на населението, тъй щото и на Дуван Хисар се падна да бъде седалище на един мюдюрлюк.

В селото има приблизително 3000 души жители, съставляващи 500 домакинства и поместени в 400 къщи. В сред селото има едно общо хорище насадено от страните с брястове. Около хорището са съградени черковата, училището, селската къща (общинския дом) и няколко дюкяна. В празници се играе хоро на хорището, а на 15, 16 и 17 август става тридневен панаир, за който дохождат търговци от вън, да купуват и изнасят за продан местните произведения: килими, халища, дебели аби, масло, сирене, мед и восък.

При източната страна на Китка има един параклис „Св. Илия”. Там на Илинден колят курбан и става голям сбор.

Както Дуван Хисар, тъй и другите български села в онзи край, доста време са се опирали на турците; но като видели, че няма да устоят, покорили се с условие да не

плащат данък на царя. Тогава турците успели да основат в Дуван-Хисарската котловина четире малки турски селца: Ходжа Кьой, Кара Каяк, Фъндажак и Бадурен. По-после през времето, когато турците за да оздравят съмнителното си положение в широките Родопи, захванали кое с добро, кое на сила - според времето и мястото - да турчат българите, излезли двама беювци, а именно Токатчилъ и Карахасан, нападнали дуван-хисарци и искали да изтурчат жителите му. Но дуван-хисарци юнашки се бранили и могли да запазят християнската си вяра, като пожертвували правото си да не плащат данък.

В това страшно време, много домакинства избягали от селото, слезли долу в полето, гдето турчане не е имало и основали сегашното село Булгаркьой в Кешанско. От друга страна останалите водили постоянна борба с четирите турски селца в котловината, които най-после, за да се отърват от катадневни главоболия, преселили се по-навътре в планинските места и основали други села.

Приказва се, че и други 12 села в близното поле имат потеклото си от Дуван Хисар. Теснотията на мястото, от време на време е принуждавала по няколко домакинства да се изселват от котловината и да слизат в полето. Всичките села, за които се приказва, че са заплодени от Дуван Хисар са зачували носията, нравите, обичаите, говорът и песните на старото си село.

Когато се подигна гръцко-българския черковен въпрос и българите в Пловдив, Хасково, Одрин и вътрешните родопски села отхвърлиха патриковото владичество, жителите от Дуван Хисар бяха първите в онази околност, които изпъдиха гръцкия владика. После те подбудиха още няколко села във Ференско, Димотишко и Гюмюрджинско да последват в техния път. Главните работници по въздигането на българщината в Югоизточна Родопа бяха Петко Калоянов, поп Васил Райков и Коста Търников от Дуван Хисар, Гаврил Чорбаджи - прочут по голямото му богатство, възпято и в една нова тамошна песен и Марин Чорбаджи от село Голям Дервент. Тези големци, влиятелни и пред правителството, спомогнали са в много села да се настанят български учители, да се въведе българския език в училищата и славянския в черквите.

Каквито страшни и прежеждни времена да е прекарало селото Дуван Хисар, жителите му са си зачували старонародното облекло и черния кожен калпак, никога не са замествали с червения фес. Мъжете носят: сюртюк (горна дреха) от бяла аба; потури стиснати като панталони тоже от бяла аба; но в последно време са започнали да си правят потури и от черна аба; гугла (калпак) от черна овча кожа. Жените носят: гришка или сукман от бяла аба; пояс вълнен и стегнат с широка зунка отпред с чапразе закопчана; престилка шарена с вземо и раченица или бяла махрама, която покрива главата и гърба; на косите им висят плитки от шарени върви. Облеклата се правят от местни произведения.

Климатът е прохладен. Често вее южния топъл вятър наричан лодос. Главният поминък на населението е скотовъдството, преимуществено в развъждане овце и говеда. Занимават се още със земледелие и пчеларство. От земните произведения изобилно стават: пченица, ечемик, мисир, памук, сусам, бадеми и грозде.

В Дуван Хисар и околността му, междуособните отношения на българите са от най-похвалните. Утешителното тука, е, че те са съгласни и за хубаво, и за лошо. В онези села лош чияк замръкнуга, но не осъмнува. За забележване е и това, че между селяните няма стара и млада партии. Тука, старите заповядат, младите слушат и вършат.

И взаимното помагане тук е пословично. Началото: един за всичките и всичките за едного, тук се приспособява като старовремски закон. Когато някой ще си прави нова къща, един ден цялото село ще му насекат дървета от гората; друг празничен ден

ще му ги пренесат. И мъжките и женските помагат. Това помагание (межа) се съпровожда с гърмение пушки, свирение гайди и пеяние песни и който не отиде да помогне на съселянина си, навлича си презрение от всички. По същия начин, сир. с межа селяните приготвуват на бъдащия млад стопанин и камъните, керечът, пясъкът и пръстта, тъй щото на стопанинът, строителят на къщата, остава единствената грижа да спечели пари за дюлгерите. С межи тук хората си помагат и при правене колиби и мандри, при копане лозята, при жътва, ако някой стопанин е болен и т.п.д.

Съгласието на тия хора никога не е подкопавано. Те все задружно биват нащрек, а особено в предвечерието на големи пролетни празници, когато по Родопите се разпространяват заветни страхове от кланета и опустошавания. Причината на това е лесно обяснима от преданията, че в първите времена турците на големи празници са нападали българските села в Родопите и това те са правили с нарочната цел, да убеждават българите, какво християнския Господ и християнските светци не им помагат и че единственото спасение е в мохамеданството. И потурчването на българите се е извършвало на отлични християнски празници. Напр. в Констандово (Цепинско) на връх Гергьовден били изтурчени поповете и първенците от Цепинската околност; в село Арда, лежаще при извора на р. Арда в Ахъ-Челебийско, 60 домакинства - според едно предание - са били изтурчени на ден на Великия петък, точно когато попът клепял клепалото, за да се съберат християните в черква. Едновременните страхове се подновяват всяка пролет. Заради това, пред големи и отлични празници, дуван-хисарци щом чуят, че са се появили нейде в гората въоръжени хора, дигат се на въоръжена потеря и без да търсят позволение от правителството, преследват всяко непознато лице. И действително, ако да не бе такова настроението на българите в онзи край, отколе би изчезнало от там българското племе и християнската вяра.

Още от старо време в това село е имало по едно по-първо лице почитано от турските власти и припознавано от тях като представител на цялото село. Това лице носи название коджабашия. В Дуван Хисар почитан и припознаван е бил родът на Калояновците, защото според едно местно народно предание, тая голяма фамилия водила потеклото си от българския цар Калоян. От запомнените до днес членове от тая фамилия най-влиятелен и най-почитан е бил Калоян Кехая. Него го наследил, син му Петко Калоянов, а пък след него големството се припаднало на синът му на днешния големец и мюдюр Калоян Петков. Имената Петко и Калоян едно по друго се предават от баща на син, от син на внук и т.н.т. Към тая фамилия принадлежи и най-новия родопски войвода Петко. За забележаване е и това, че между мъжките собствени имена най-много се срещат Калояновци.

Наречието в Дуван Хисар и околността му не се различа много от онова в Ахъ-Челебийско и Дари-Дерско, само че тук липсват тройните членове. Интересующите се ще могат да направят нужното сравнение по наречието, като прегледат долните песни.

I.
Станала е Бушначка девойка,
Рану рану у Свята неделя
Да си мете, равните дворове,
Да си риди милните столове.
Мела, мела варнила¹ метлана
Чи замина Райман бюлюкбаши.
Бушначка си майци одрумоне:²
Я ме дайте, я ще с' неџа пода³
Бушначку льо гиздава девойко!

Немой дуда⁴ ти сега сас меня
Я ще пода на гяюрска еоскя⁵
Да се бия сас лоши гяюри.
Не бия се ни два ни три деня.
Люм⁶ се бия такмо три години.
Га утиде на гяюрска еоскя,
Пушка пукна от гяюрска еоскя
Та удари Райман бюлюкбаши.
Той не рече овлеле душице
Люм ми рече овлеле сарчеце.
Сегнете ми десната пазушка

Извадете красата ябалка
Занесте я бушначки девойки,
Ку7 ме мома без сарце галила8
Жали ще ме я два я три деня
Ку ме мома сас сарце галила
Жали ще ме такмо три години.
Не жали го ни два ни три деня
Люм го жали такмо три години.
Ду година в' хора неизлезе,
Ду втората пясня не запяла,
Ду третата в' хору незаходи.

II.

Сева е майка главила
На Руса мума хубава
Хубава още гиздава;
Та стана Севу утиде
В негуви стари ягале9
Вакал гу овен пусрешна
Севу овному румоне:
Овенче ваклу елчийче
Фалба ща ти са пофаля
Чи ма е майка главила
На Руса мума хубава,
Хубава още гиздава
Тебя ща годеж10 да колем
Овенче Севу румоне:

Севу льо млади кехаьо!
Яга11 си меня заколишь,
Кой ще ти води стадото,
Утрину рану, на паша,
И на пладнина пуд сянка
Севу овному румоне:
Овенче ваклу елчийче!
Ти имаш братле по-малко.
То ще ми води стадото
Утрину рану на наша
И на пладнина под сянка.
Овенче Севу ромоне:
Повниш ли Севу знаеш ли.
Га ти стадо не миноваше
През Арда ряка широка
Широка йоще дълбока.
Ти си на меня викаше:
Овенче вакло елчийче
Прикарай ми си стадото
През Арда ряка широка
Широка йоще дълбока
Та ща та кова овенче
С' бяли сребарни петалки,
И я ти стадо прикарах.
Пак искаш да ма заколиш.
Севу овенче не слуша.
Извади си ножа закла го.

II.

ЖИВОТООПИСАНИЕ НА ПЕТКА ВОЙВОДА.

I.

(Детинство. – Възпитание и учение. – Домашни нещастия. - Решение за свободен живот).

През зимата в 1844 год., по зачумено и мъгливо време, което точно представляваше неопределеното положение на родопските българи, подтиснати политически и духовно от турци и гърци на връх на ден Никулден роди се в с. Дуван Хисар, момче на селянина земледелец и скотовъдец Киряка. Това момче го кръстиха на уйка му Петка Калоянов, Петко; но когато попът му е турял името Петко, урисницата мълчешком е прибавяла „Войвода”.

Петко расъл до 15 годишната си възраст на бащини си дворове. В детинството си той се е отличавал с някаква самостоятелност, но и покорността към родителите му е била чудновата. Понякога той не е слушал баща си, но това е обикновено при всичките деца. Когато бил на 10 год., той молил баща му, да го провада да пее – според тогавашното изречение – в метохът – тъй се казваха училищата поповски – гдето няколко селски деца ходили „при попа” да ги учи да четат и пишат гръцки букви, а български думи. Но баща му бил не толкоз ученолюбив и не рачил да го провада „нах попа да пее”, най-го провадал на къра да помага при полските работи. Щял не щял, малкият Петко се покорявал на бащината заповед до 15 годишната си възраст.

Когато станал Петко на 15 години, не слушал баща си и започнал да ходи в селския метох да се учи да чете и пише. В училището, той се е отличавал със сериозност и внимание в работата му и до 17 годишната си възраст той се научил да прочита гръцки думи и да пише с гръцки букви български думи, като в онова време по южните и източните поли на Родопите, новобългарския език и новобългарското писмо не бяха въведени, а старославянското писмо бе съвършено изчезнало. Това е било в 1861 год., когато във всичките родопски християнски села, гръцкия език пееха в черквите и учеха в училищата.

Петко искал още да се учи и желал да го проведат в някой град като Гюмюрджина, Фере или Димотика, за да научи нещо повече в съществуващите гръцки училища, но непредвидени обстоятелства го принудиха да се изостави от тоя мерак, да напусне родното си място и да търси свободен живот по планините, под синьото небо, при вода студена и сенки дебели, към какъвто живот той още от детинство имал обич.

В 1861 год. турци разбойници, които върлуваха в тяхната околност, убили брата му Матя и това нещо възбудило у него омраза против турците и жажда за отвращание кръв за кръв. От друга страна баща му се намирал в страшно положение. Той бил наклеветен пред турските власти за някакъв голям кабахат и това правило притъжен живота на домашните в Киряковата къща. От трета страна, Петковия свободолюбив и независим характер, неговото съзнание че е християнин, неговите мисли за едновременното българско царство, за което много му приказвали дядо и баба, го накарали да се реши да стане независим и да се не покорява на турската власт. Но неволно му се изпречва въпрос: как може да бъде това? Как е възможно, когато целия народ пъшка под хомотът на турския цар. – Отговорът на този въпрос бе от страна на младия и разпален Петко: „с оръжие в ръка, в гора зелена”. Турските неправди, християнските тегла, сейменските зорбажилъци и гнусните дела на каръ-агалар още повече обезпокояваха младия дуван-хисарски юнак и бъдещия родопски войвода, да не заспива от да мисли за по-скорото прилагане в дело, намисленото от него средство за свободен дух, за отмъщение и за отпор на турските лошабини.

II.

(Приготвяне за горски живот. – Събиране дружина. – Излизане по горите. – Преследване. - Битка при Юсюрен. – Раняване и улавяне. – Затваряне в Гелибол).

Настанала зимата в 1861 год. Петко бодро ходи из селото и скришно убеждава момчетата да се присъединят към него и да приемат неговата мисъл. Той се ползуваше от тогавашните обстоятелства, които бяха догорили борната на много хора. Разбойничествата по Гюмюрджинско, Димотишко и Ференско бяха докарали до отчаяние не малцина овчаре, които търсеха случай за отмъщение. Такива момчета на драго сърце приемаха Петковите предложения, да излязат по горите и да уверят турците, че не само те могат да носят оръжие, че не само те могат да угнетяват, че не само те могат майки да разплакват.

През пролетта, Петко събрал от неговото и от околните села една малка дружина и на 7 май те излезли въоръжени в гората. Преди да излязат, те се прикълнали в името на Бога, че ще бъдат верни другари, че ще живеят като братя, и че няма да се предават едни други в случай, че някой би изпаднал в турски ръце. Това тяхно излизане по гората имало за цел, първо, да живеят независимо, а покрай тях и християнските села да имат спокойствие и защита, и второ, да покажат на турците, че у християните не е още изчезнала следата от старата и заветната българска свобода, както са мислили те.

През лятото, Петко и дружината му, намерили голямо съчувствие между планинските овчари българи, които им показваха съдействие. Дружината си ходеше свободно, като на всяко къше в горите имаше хора, които я поддържаха. Петко се прочу като хайдутин. Това бе за турците страх и срам, а за християните гордост и кураж. По целите Източни Родопи и по всичкото южно поле се приказваше за него. За

да се прочуе още повече дружината, тя почна да прави нападения връз турски села, поради което още през лятото турското правителство проводи жандармски отряди да ги гонят по горите. Турското правителство изпърво не можеше да узнае дали тая дружина е бунтовническа, хайдутска или противохайдутска. В наплашените турски умове се въртели мисли, че тая дружина трябва да се поддържа от някоя християнска сила. За това, правителствените шайки и хайки провождани против нея, с голям страх правеха нападенията си, а и Петко знаеше да върти тъй работата, щото представляваше че дружината му се състои не от десетини, но от стотини.

Цели две лета, дружината умя да се защитава както трябва и да събуди чрез тая слава много заспали сърца.

Най-сетне, правителството като узна, че движението на тая малка дружина, с която съчувствуваха сичките християнски села, няма съвсем разбойнически характер както то от най-напред си мислеше и вярваше, ами до нейде и бунтовническа, взе и по-строги и по-целесъобразни мерки. То проводи по-голяма сила от заптии и доброволци, които нападнаха новия български войвода и младата му дружина при с. Юсюрен, Ференска каза, и след едно силно сбиване, Петко бил ранен с куршум на дясната нога и уловен от турците, заедно с трима негови другари, а именно: Петко Радюв Каладжидерски¹² от с. Каладжи Деро, Гюмюрджинска кааза, Комню Стоянов от с. Дуван Хисар и Стоил ... от с. Юсюрен, Ференска кааза. Това било на 6 януари 1863 година.

Младите нещастници били изпроводени в санджакската столица Гелибол. Петка турили да се лекува в болницата, а другарите му затворили да гният във влажните Гелиболски тъмници.

Ш.

(Скръб християнем. – Радост турцем. – Лекуване. – Опит за побягване. – Изнаращане в Солун. – Побягване. – Улавяне другарите му и тяхната съдба).

Страх и трепет овладя християните по южните поли Родопски. Петко е затворен, Петко е ранен, приказваше се редом из селата. Турските разбойници пак захванаха без страх да нападнат християнските пътници и свободно почнаха да ходят по мандрите, да искат печени агнета и бяла ракия. Християните, а особено българите канкувци¹³ от предела, на които бе и Петко, се бяха уплашили, да не би да ги нанижат на въжа и закарат в Гюмюрджина и Гелибол. От друга страна, турските населения по полските градове и села се радваха и се подиграваха с българите. Времето бе такова, че трябваше българите да носят с търпение думата „яръм черъклия” от страна на турците и „ешек булгар” (българско магаре) от страна на гърците по беломорските брегове.

Понеже Петко бил тежко ранен, лекувал го, по заповед на пашата, в Гелиболската болница, главния военен д-р на Гелиболския санджак. Като му заздравяла тежката куршумена рана, извели го от болницата, затворили го в тъмницата и чакали да пристигнат от страна на населението оплаквания, въз основание на които съдилището да го съди. Като не се явили никакви оплаквачи, Петко имал време да убеди 23 души затворници да се решат за бягане, като пробият зида из под основата. Таман, когато малко останало да пробият и да излязат на улицата, издал ги един грък и на другия ден им уловили сечивата. Малко след това, Петка с тримата му другари изпроводили в Солун, за да ги затворят в грозната Канлъ Куле (Кървавата кула). По тяхно щастие, заптиетата изгубили в път мазбатата и ги предали там на вересия. Възползувани от това, те с една хитрост успели да се оправдаят пред кадийския муавинин, като казали че са от Драма, за гдето като ги изпроводил муавининът със заптиета, с друга хитрост сполучили да се откопчат и от тях в път и побягнали. Вдигнало правителството потери в Серската околност, за да ги излови. Близо при Серес потерята ги сгацила, направила с тях сражение и двамата му другари след тежко раняване били уловени, а Петко с гола си сабя пробил път през потерята и ударил да излезе къде Скеча. С хитрост той се

отървавал от безграмотните турски заптиета оставени да вардят беклеметата при проходите. Между Кавала и Скеча го срещат две суварии (конници) на отворено поле. Петко легнал и се преправил на луд. Единът стражар като го наближил с коня си, той се развикал безразборно и ударил коня му в главата. Конят подплашен повалил ездача си на земята. Другия стражар се уплашил и като помислил, че е грях да закачат луд човек, помолил другаря си да оставят нещастника и си заминали.

Петко пристигнал в Скеча здрав и читав и започнал да събира чета, за да излезе изново по гората. Другарите му обаче, уловени, бяха закарани в Серес; после препроводили в Цариград двамата, именно Комня и Стоила, гдето лежали затворени до 1877 год., а Петко Радев Каладжи-Дерски бил изпроводен на заточение в остров Кипър и биде освободен по силата на Свети-Стефанския договор в 1878 година.

IV.

(Втори път излизане по горите. Напущане хайдутството. Заминаване в чужбина. Учене в Атина. Пътуване).

По-горе видяхме, че Петко в Скеча захванал изново да събира дружина. Това било през пролетта в 1864. Той събрал малка дружина и през лятото ходил с нея по южните и югоизточните поли на Родопите и приморската равнина. Турските власти го преследвали, ала не били в състояние да го уловят, едно от страх, друго, че дружината му дение се разпръсвала по селата тептил и трето, защото българските села криеха Петка и дружината му. В това време гърците в приморските градове и паланки се гордееха, че Петко бил грък и че с него имало няколко души гръцки паликарета. Даже в гръцките вестници в Цариград се писа, че един войвода грък върлува в Родопите и приморската равнина и косвено натякваха на властите, че не могли да го уловят. Това го правеха гърците с единствената цел, да дават на онези български местности гръцки вид. А и сам Петко, в някои случаи е спекулирал с гърците, като се е казвал грък.

Второто излизане на Петка по горите пак било неудачно. При всичко, че турските власти не могли да го уловят, каквито усилия и лукавства да употребявали, той искал нещо повече да е. Той искал да се научи команда, защото буйното му въображение му отваряло широка гледка; бълнувал неосъществими сетнини. Заради това, той намислил да поизлезе въвн от турската държава, за да поразпита и поизучи как стават хайдутствата и войводствата в другите страни. На есента през 1864, щом окапала шумата от дървесата, Петко разпуснал дружината си, и заминал за Атина. Там той успял да постъпи като слушател във Военното училище. Гръцкия език знаел още от напред. През юли 1865 год. напуща учението и проведен от Македонския комитет в Атина, забиколил някои места низ Македония, за да види, дали има почва за едно въстание, за да се побъркат турците, когато избухне подготвяваното Критско въстание. На есента същата година пак се завърнал в Атина, защото в Македония нито в градовете и селата, нито в горите и планините не намерил хора въодушевлени за въставане против турците. В това време се подклаждало Критското въстание. Петко чул, че Гарибалди от Италия съчувствувал на християните в Изток; за това полюбопитствувал, да види тоя прочут юнак и заминал за Италия. Той намерил Гарибалдия и се запознал с него. Гарибалди на драго сърце поучил Петка и му дал някои правила за горско хайдутство. При това, той му дал за другар един италианец на име Фридрих, та с него заедно събрали в Италия 220 други доброволци за Критското въстание. Петко и Фридрих довели тая дружина в Атина, гдето се записали в тая наречена „Гарибалдюва дружина” още 67 души. Цялата дружина от 287 души, се затекли към Крит. Въстанието било пламнало. Като пристигнали в Крит, тая дружина преминала под началството на Коронеа.

V.

(В Критското въстание. – Второ пътуване въвн от Турско. Завръщане. Трето излизане по горите).

Петко е показал голямо юначество в Критското въстание; за това той е бил назначен да командува един отряд въстаници. След примирието, Петко не щял да се завърне веднага за Атина, защото според заповедта на Коронеа, трябваше да мине помежду турската войска, а това било Петкому вътрешен срам. Заради това, той с 18 души от доброволците, сполучил да се качи на един кораб и отпътувал в Александрия. След два месечно пребивание в Александрия, отплувал за Марсилия, гдето престоял 6 месеца. От там през Италия, завърнал се изново в Атина.

През пролетта в 1869 год. Петко намислил да излезе от Атина и да дойде в Турско. Започнал да събира дружина измежду находящите се там македонци. На 10 март той издал един вид възвание, с което канил да го последват желаещите да помогнат на потиснатите християни в Турско. Това се узнало от шпионите на турския представител, и последният отправил нота до гръцкото правителство, за да недопуска да се събират такива дружини в Атина. Правителството отговорило, че то няма никакво известие за тая работа и необърнало никакво внимание към повторното заявление на турския представител. Тогава турския посланик прибягнал до друга мярка, да улови Петка сам и да го предаде на гръцките власти. За да постигне това, той натоварил едного от чиновниците си да се сприятели по шпионски начин с Петка и да го вкара в посолството. И тъй, един от чиновниците под присторно име д-р Димитро се сблизил с Петка, сприятелил се, записал се като самоволник в дружината му, за да цери ранените, догдето вечерта на 22 април, от французкия театър го завел уж на гости у дома му, а го въвел ненадейно в Турското посолство. Петко се преправял като че не знаел къде са го въвели, та че след полунощ изважда револвера си и казва на мнимия му приятел д-ра, да не мръдне. Шпионинът уплашен за живота си, на часа изпълнил Петковото желание и го извел мирно и тихо от конака на улицата.

На другия ден Петко отива при министъра Димитър Вулгарис, за да пита: дали гръцките власти ще го преследват истинско или присторно. Министърът му казал, че е по-добре да се отстрани от Атина, защото турския представител постоянно правил главоболия на правителство. Самия Вулгарис насърчавал Петка.

На 12 май, с 82 души дружина тръгнал за турските беломорски брегове. Носили си и турски низамски дрехи, за да излязат на някое скеле като турски низами. Една силна буря побъркала пътуванието им по морето и за да си земат храна, принудени били да излязат няколко души с Петка начело при крепостта на западния край на остров Митилин. С лукавство успели да земат храна от турския комендантин на крепостта, защото Петко се преоблякъл на миралай, а неколцина от другарите му на низами. Това било на 31 май.

На 3 юни Петко и дружината му излезли на турския бряг при Енес до устието на Марица, и влезли в ближните родопски бърда. Това е третото излизане Петково в гората. Разчуло се навсякъде низ Одринската област, че загубения Петко пак е излязъл. Турците изново се стреснали, а упоените от пресните славни легенди за Петка младежи от Димотишко, Ференско, Гюмюрджинско и Одринско, обидените било от турци, било християни честолюбци, търсили Петка низ горите и планините, от гдето да отмъщават на турските зулуми и изедници и на християнските чорбаджии, нерязани турци. Турското правителство взело строги мерки за преследването на наречения вече Петка Войвода, но не било в състояние да го улови, първо, защото турските заптиета и войскаре били наплашени от него, второ, защото Петко познавал всичките скришни места в Югоизточните Родопи, и трето, защото всичките християни съчувстваха Петкому и го криеха зиме по селата, лете в планинските мандри.

(Приключения: а) С енеския каймакам Тахир Бея; б) С одринския бинбашия Араб Хасана; в) С одринските големци Халил Бея, Мустафа Ефенди и Хасан Бея; г) С черкезина Антупа, водител на потери; д) С началника на Деде-Агачката станция Хумберта; е) С турския шпионин Калън Тома).

На 2 декември 1871 год. Петко преоблечен в софтовски дрехи, влязъл една вечер в къщата на енеския каймакамин Тахир Бея и с разни заплашвания го принудил на другия ден да пусне много селяни, затворени по подозрение, че били негови ятаци. Това важно събитие се случи тъкмо три месеца, след 22 дневната обсада на Петка от турски войски в Суха Гора, от която обсада в тая малка гора сред поле, Петко с хитрост съумял да се отърве.

През лятото в 1872 год. прочутия в Одринско Араб Хасан Бинбаши се заклел пред валията, че вътре в 40 дни, той ще улови Петка жив, или ако това не може, ще го убие и главата му да пренесе през Али-Пашова чаршия. Арапинът, освен че не можа да улови или убие Петка, но напротив Петко пороби него и го развожда като мечка няколко деня в гората, додето се свършиха преговорите с валията за освобождението от затвор няколко души българи в замяна на Арапина, който след освобождението му биде осъден на три годишен затвор във Видинската крепост.

През есента с.г., Петко заплашил одринските турски големци Халил Бея, Мустафа Ефендия и Хасан Бея, да не ще да ги остави свободно да ходят вън от града, ако не подействуват и неизходатайствуват от валията, освобождението от затвор няколко десетини по подозрение затворени българи. По какъвто и да е начин, споменатите големци изходатайствували за попълнението на Петковото искание.

През юли 1873 год., без малко щял да бъде уловен от черкезина Антупа, предводител на потерята, която постоянно преследвала Петка през оная година. За седем деня, потерята го обсадила в гората Келебек Дах, но Петко ако и болен от една люта куршумска рана, можал да се мести с дружината си в разни точки на гората и на седмия ден сполучливо се отървал от обсадата и залезъл по-навътре из Родопите, гдето се потаил за няколко време, вследствие на което правителството разпусна потераджиите.

На другата година, безбройни оплаквания се отправили Петкому от страна на черните работници при построяката на железнопътната линия Деде Агач - Фере, че началникът на Деде-Агачката станция, германецът Хумберт се отнасял най-безчеловечно с тях. Работниците се оплаквали, че им думал лоши думи, псувал ги на вяра, принуждавал ги да работят и в празници и в Св. Неделя, та че най-сетне като да им плаща, правил разни спекулации при пресмятванието и неправедно отбивал по нещо от седмичната заплата на всеки работник. Тези оплаквания възмутили Петка и той през юли нападнал в един хубав ден станцията, окръжил я с дружината си, влязъл в Хумбертовото писалище и обрал касата. Това събитие таман бе на мястото си, защото тъкмо по това време Портата бе започнала да лъже Европа, че населението в Турция било благодарно от обещаните нему правдини. Това събитие бе важно още и затова, че чрез него на иностранците се доказа нагледно, че турското правителство, администрация и публична сила, съсредоточени само в ръцете на мохамеданците, не са в състояние да удържат безопасността, здравината и редът в страната. След тоя може би укоризнен и хайдутски Петков подвиг, взеха се най-строги мерки за преследването му. Одринският валия, заедно с областния военен началник дойдоха в Деде Агач с 2000 души войска да дирят Петка; каймакамите и къргаларете от Ференската, Енеската, Димотишката и Гюмюржинската кази, кръстосваха няколко седмици с потери околиците си; поръчителства се искаха от всички християнски села. Нищо не можаха да направят турските власти. Всичкият тропот се свърши с даване обезщетение 2000 лири на обрания и ранен немец Хумберта. Откраднати му били 450 лири, богатото обаче султаново правителство му брой 2000 лири от препълненото турско съкровище.

След Деде-Агачкото приключение, Петко се отстранил в Гюмюрджинското поле. Тептил ходил в Гюмюрджина, посещавал и овчарите в планините. Къде края на 1875 г. се загнездил в горите над приморската паланка Мароня. Един богаташ грък от Мароня, на име Тома Хаджиянев или както го наричаха Калън Тома, паднал в изкушението, да се труди да предаде Петка жив или мъртъв на турците, сам да добие голяма почет от турското правителство. Намерението на тоя безнравствен грък отишло до ушите на Петка, който без да се чуди много много, на 11 май 1876 год., на ден на пладне го извел от къщата му със свирки и песни. След 31 дневно влачене по южните Родопски бърда, осъдил го на смърт и го застрелял.

VII.

(След въстанието и войната. Завладяване Маронската околност в 1878. Преминуване в окупирани места. В Родопското въстание. Улавяне от русите. Изпращане зад граница. Защита на северните Родопски бърда, против мохамеданските родопски въстаници. Петко като действителен работник на тайното дружество „Единство” в Пловдив. Заминаване в Русия. Заселване в Княжество България).

През Средно-горското въстание и през Сръбско-турската и Руско-турската войни, Петко войвода се не отдалечи от Родопите. От време на време, той се явяваше в разни места и правеше пакости на турците, с писма заплашваше гърците и помагаше на бедните без разлика на вяра и народност. Парите, които той изтегляше по мирен начин от богатшите, раздаваше ги на бедните, да се снабдяват с товари и работни добитъци.

Когато русите превзеха Пловдив и след тридневната битка при Кара Агач в северните поли на Родоп се разпръсна турската войска и се разбяга, Петко със своята дружина завладя приморската паланка Мароня и околните гръцки и български села. При селото Ташлък, той заробил трима турски офицери с едно отделение пеша войска и едно знаме. Обезоръжил ги, та въоръжил християните; а за да нахрани поробените за вятър, пропуснал ги през море. Дори до 7 март 1878 год. Петко войвода владял Маронската околност и очаквал русите да я окупират, но напразно. Русите не окупираха тая местност, а в Гюмюрджина престояха само два деня казаците с генерала Чернозубова. След една битка в Мароня на 7 март, между Петка и башибозуците и след организуването на турското Родопско въстание от Сенклер Ага (англичанин) и Джанаварлията Исмаил Ага (от Кърджалийско), Петко заминал за Деде Агач и Димотишко.

Димотика и Деде Агач бяха окупирани, заедно с полските около тях села. Планинските обаче села, бяха оставени на произвола на турските бежанци солдати и башибозуци. Петко организувал контрабашибозушки християнски чети и завардил много села от нападения. Направил много сражения през лятото и тежко ранен, преминал с дружината си в окупирани места. По силата на обстоятелствата, той след голямата битка при Плаву на 21 май, се прехвърлил в руската войска и легнал да се цери във военната болница в Одрин. В това време, той се запознал с генерала Скобелева.

През юни дойде в Пловдивското поле. През юли организира една отбрана чета, съставена от македонски и родопски българи, и през август влезе в Родопите. Завзе северната част от Ахъ-Челебийската околия, зад демаркационната линия и подигна на крак до 7–8 села; отсам демаркационната линия владееше селата Чепеларе, Широка Лъка и много колибаци. Направи няколко сражения с башибозуците; напада Пашмакли и други помашки села. Този бунт можеше да земе по-големи размери в Родопите, ако по настояването на турското правителство руските власти не бяха уловили Петка с измама. Това бе на 24 септември Петко уловен с четиримата му най-верни другари Н. Н., Гочю Милювски, Хаджи Никола Зебилюв и С. Бубутанов, от командира на Раховския гарнизон капитана Владимирова, дружината му се разби и разпръсна, а него

вързан докараха в Пловдив при княза Дондукова-Корсакова. Бежанците българи от Родопите протестираха чрез демонстрация и чрез писмено заявление, против отнемането Петкому свободата, да действа в Родопите, тъкмо в това време, когато никакво правителство, освен нареченото народно правителство на Сенклера и Джанаварлията, несъществуване и когато съдбата на беззащитните българи във вътрешността на Родопите бе в ръцете на изюздените башибозуци, гладните разбягали се войници и отчаяните бежанци от България и Тракия. Князът незабавно освободи Петка и другарите му¹⁴; награди първия с орден за заслуга, но му отне правото да пребивава вътре в Княжеството и в новоосновената в Берлин Източна Румелия. Заради това, под конвой ги изпроводи до демаркационната линия при Карстов.

От Карстов, през Дреново и Богутюво, Петко забиколи и излезе пак в Чепеларе. Отиде в Широка Лъка и искаше да покори онези помашки села в Кричимската долина, които и до днес още не се покоряват. Напада пак Пашмакли; прави битки с башибозуците при Беден, но не можа да влезе в тия села. През есента, той зе участие в гимнастическите дружества на Южна България. Тайното дружество „Единство” го имаше като дясна ръка в Родопите. До края на 1878 год., Петко сновеше низ Родопите. Когато турските родопски въстаници от Кърджалийско заплашваха Хасковската околност, Дружеството „Единство” изпроводи там Петка войвода, та с една чета българи можа да възпира башибозуците цели три месеца, да не нападнат Хасково.

След дохождането на генерала Обручева, дружеството като преостанови своите действия, Петко замина в Сливен, от гдето заедно с генерала Скобелева отиде в Русия. През лятото в 1879, той се завърна от Русия и се установи да живее мирен живот във Варна.

Ш.

ОТЛИЧИТЕЛНИ ЧЕРТИ, КАЧЕСТВА И СВОЕОБРАЗЕН ЖИВОТ НА ПЕТКА ВОЙВОДА.

Петко Войвода има ръст висок, телосложение пълно и силно, глава голяма, чело широко, коса черна къдрава, очи сиви, лице валчесто и възчерно, мустаки черни. На лявата буза има белег от куршумска рана, спечелена в боя с родопските въстаници при Плаву. До 1879 год. той е ранявани 33 пъти. Той се отличавал с:

1. Постоянство. Още в млади години, каквото е захващал, стараел се е неуморно да го свърши до края. Постоянството и честолубието му са помогнали без жалост да се опрости с мирния живот в юношеските години.

2. Дързост. Той е смял всякога да проважда заплашителни писма на каймаками и кадии, за да освобождават известни затворници. Много пъти писмено е съобщавал на властите, где се намира и ги е канил да отиват да го ловят. Преспокройно, той е писвал на богатшите да му проваждат определени суми в посочени местности. Честите му писма до чиновниците и богатшите бяха създали между простолюдието вярвание, че Петко Войвода бил толкова укумуш, щото знаял да чете и пише на месечина, т.е. нощно време.

3. Трезвеност. През всичкото време на войводствуването си, Петко се е въздържал от пиянство и разврат. Той е бил предан на вярванието, че Господ не помага на пияните и развратните хора. Като християнски войвода, той си е присвоявал верско нравствена задача, а за да докаже това, той не е употребявал опивателни питиета ни в горите, ни в селата. Приказките за неговата трезвеност са имали възпитателно значение между населението.

4. Человеколюбие. Това качество може да му се припише само отчасти, ако поддържаме, че истинските човеколюбци не убиват никакви хора; но като вземем предвид, че той е преследвал и наказвал със смърт не истински хора, ами зверове с човечески образи и сиромашки мъчителни и изедници, справедливо можем да го

наречем и човеколюбив. Много пъти, той е преследвал денонощно и с опасност на живота си: каймаками, беюве, аги и чорбаджии, по заявленията и оплакванията на сиромасите, чийто глас не е слушан от правителството. Той е изисквал с писма големи суми пари от чорбаджиите, агите и лихварите, за да снабдява с работен добитък и необходими земеделчески принадлежности бедните хора, за които той всякога е бил достъпен. Обичал е, милвал е бедните хора, от каквато вяра и да са били и само на тях е имал доверие, та им е давал пари, за да му доставяват в горите храна, облекло, барут и други потреби за дружината му. За всякаква доставка, плащал е двойно и тройно. Той е бил до толкова некористололюбив, че когато в 1879 год. заминал с генерала Скобелева в Русия, имал само едни дрехи на себе си, при всичко че огромни суми са минали през ръцете му в разни времена.

5. Живеенето и поминуванието на Петка Войвода. Зимно време, Петко е проживявал по селата и градовете в Прибеломорската равнина. Християните са го имали като свой защитник от зулумчиите, а в замяна на това, те са го укривали от турските власти. Във всяко село и град, той е имал по неколцина близки познайници, у които е застанвал на конак, но е ходил да гостува у всички, които са го викали. Зимните дене, той прекарвал повече между селяните с гозби, гайди, хора, свирки и песни. Освен това, приказвал е на селяните насърчителни приказки, обкичени със смешни предразсъдъци за края на турското царство. Останалото в крайно невежество приморско българско население считаше Петка като Божий пратеник, та с голямо внимание изслушваше приказките му и ни най-малко не се съмняваше в тяхната истинност, толкоз повече, че разпространените слухове, за Петковата Божа дарба да го не хваща куршум, закрепяха между простолюдието мнението, че Петко има дарба да знае, какво ще сетне да станва. Заради това, когато отидеше в някое село, скарвах се селяните, кой да го вика на гости. Петко, за да не разваля хатъра на своите съотечественици, много пъти е излизал без време от едно село и е отивал в друго, защото иначе, за да посети всичките къщи в едно село, трябвало да стои с месеци.

Колкото и да е бил обичан и почитан от населението, Петко не е имал на тоя свят вяра освен в Бога. Никому не се е доверявал, че няма да го предаде на турците. Домашните, и роднините си даже, той не е вярвал и в което село или град е влизал, поставял е на много места преоблечени и тайни съгледници да вардят, да не би да го преследват. Ето защо, турското правителство при толкоз усилия в последните години, не можа да го улови; ето защо се не е намирал втори Калън Тома, да си намисли шпионска и предателска роля в отношение към Петка. Много пъти сам Петко Войвода проваждаше селяни да казват на властите в Гюмюрджина, Фере и Димотика че еди-где случайно видели Петка; но властите не искаха да вярват, защото колкото повече го преследвах, толкова по-много се бляскаше тяхното безсилие.

Пролетното, лятното и половината от подзимашното (есенското) време, Петко прекарвал по горите, най-вече в източните и югоизточните склонове на живописните Родопи. Горите в негово присъствие се преобръщаха на места, гдето живота, имота и честта на родопския българин можаха да се считат най-оздравени. Свирките и песните представляваха бълнуваната свобода, а всекидневните Петкови гости от околните села наумяваха на войводата, че мислите и проповедите му намират одобрителен отзив.

В горите, Петко и дружината му живееха под чадъри. Забележителна черта от горския му живот е тая, че той живеел отделно от дружината си. Неговият чадър бил уединен и малко надалече от онези на дружината. А един особен чадър, малко нещо отдалечен от неговия и дружинските, бил предназначен за гости. Около всички чадъри поставял караули, както и при близките пътища и проходи, водещи към хайдутския лагер. Когато приближавал някой гост, няколко души го посрещали от далеч и след подробно разпитване и опознаване, завеждали го в гостенския чадър, гдето войводата отивал на свидване или за надлежно споразумение. Тайно са ходили на свидване и някои турци каймаками из Гелиболско, за да се сприятеляват с него не за друго, ами с добром да придобият благоволенieto и приятелството му, та да не се явява в техните

кази, защото в такива случаи, каймакамите като не можаха да го уловят според правителствените заповеди, биваха преместени и отчислявани.

Обикновено Петко Войвода е правил лагерите си на високи места, при студени води и под дебели сенки. Мирните жители, които по нужда, или по любопитство го са посещавали, не можеха да се нахвалят за хубавата му обноска и за свободния му и охолен живот. Места живописни, дружина отбрана, караули бодри, войвода в сърмено облекло по народен кроеж, чадъри обкичени с оръжия, чанти и сребърни паласки. Такива картини представлявали Петковите горски жилища.

При всичко, че Петкому съчувствуваха всичките българи в Югоизточните Родопи и Приморската равнина, той си имаше и особни съгледници по всичките села, за да следят турските кроежи и заговори за улавянето му и всичко му се съобщаваше писмено. Даже и самите по-бедни турци и помаци съчувствуваха на войводата, който преследваше турските беюве и християнските чорбаджии, от чийто натиск страдаха безразлично турци и християни.

Петко Войвода не е правил обири над пътници. Нападал е много пъти търговци кърджалии, но само им вземал оръжието, та го е раздавал на планинските българи овчари. Не е нападал и турската поща, ако и да е имал много случаи за сполука, преди построяването железопътната линия от Деде Агач към Одрин. Средства же за поддържане на дружината си и за раздаване помощи на бедните, той си е доставял без никакви мъчнотии от беювете, чорбаджиите и лихварите.

Българите бяха съставили разни условни имена за Петка, за да се не сещат турците, когато се говори пред тях за него. Така, те го наричаха: нашия, големия, хвъркатия, петелът, касапинът и др. подобни.

IV. ДОКУМЕНТИ ПО ДЕЯТЕЛНОСТТА НА ПЕТКА ВОЙВОДА В ПОСЛЕДНО ВРЕМЕ.

1. „Чрез настоящето уверително удостоверяваме, ние жителите от с. Дуван Хисар и околните му села, как много пъти притекоха разбойници турци над селата ни, за да изколят нас и децата ни и присвоят имуществата ни, но се избавихме чрез героя Петка Кирияков и неговата дружина, и заради това ние дължим към него голяма добрина и дори до днес, ние бедните и подчинени християни познаваме живот си от него и дружината му, за което (инди) дължи градецът ни и околните села, да му поднесем настоящето уверително, за потребата му.”

25 април 1878. (Следват 80 подписа и 11 печата от градеца Дуван Хисар и околните села: Тахтаджик, Домуз Дереве, Джамерлен и Лъджа Кьой).

2. Подобно свидетелство с 13 печата и 54 подписа му е дадено на 5 май и от градецът Голям Дервент и околните села: Ени Саръ и Кутруджа. Подписите и печатите на това свидетелство са заверени от Димотишкия административен съвет, през времето на окупацията.

3. Благодарително писмо от градецът Малък Дервент и околността му.

„Чрез настоящето благодарително, долуподписаните жители от Малък Дервент и от околността му, всички православни християни, изповядваме как, че нашият брат званичния и прочутия войвода г-н Петко Кирияков от с. Дуван Хисар, преди много години много пъти ни предварди от турските династии, заплашвания и насилване от варварите турци, както и днес притича на препълнения ни от сълзи молебен глас, за да ни избави и отпъди съзаклятниците варвари, мъчители бунтовници отомани¹⁵, които преди малко бяха нападнали върху нас всички християни на съвършено разорение. Затова даваме днес настоящето благодарително писмо в ръцете на горепоменатого брата войвода в знак за награда.”

9 май 1878. (Следват 93 подписа и 6 печата от Малък Дервент и селата: Кайджик, Василиу, Горни Суванлък и Долни Суванлък. Заверени от Димотишкия административен съвет).

4. Подобно свидетелство със 157 подписа и 10 печата му е дадено от селата: Чикардъклъ, Плаву, Айлан, Дризи, Друпуня, Катърлъ, Лимбаус, Арнаут Къой и Голямо Сувиле. Заверено от Димотишкия административен съвет.

5. „Чрез настоящето удостоверяваме, че Петко Кирияков е помагал и защищавал нас всякога, като е гонил нападащите на нас и на околните християнски села нападатели. Със стари работи много ни е ползувал и е истински защитник на християните, а мъчител на не питомните неприятели наши.”

Софули, 13 май 1878. (Следват 44 подписа и 4 печата от градеца Софули и селата: Кара Бунар, Чурек Къой и Ризия, заверени от Димотишкия административен съвет).

6. „Чрез мъжествените си и неуморими старания, които приносителят на настоящето Петко Войвода Кирияков, полага от променението на работите до днес, е бдял заради завардване тишината в околните християнски села, като ги запазваше от нападенията на родопските бунтовници турци, дава му се настоящето свидетелство.”

19 май 1878. (Следват 103 подписа и 10 печата от селата: Орта Къой, Литичи, Траписик, Паликрава, Сияос и Аплохори. Заверени от Димотишкия административен съвет).

7. Такова свидетелство със 107 подписа и 7 печата, заверени от същия съвет, му е дадено на 5 юни 1878 г. от селата: Чалтик, Азвестади, Кара Беглик и Мандра.

8. Също с 42 подписа и 10 печата от селата: Балък Къой, Лъджа Къой, Торбалък Къой и Окуф, издадено на 21 юли.

9. Също с два печата и 10 подписа от Орумжи Къой.

10. „Комендант гор. Адрианополя. Н-р. 2343, 14 мая 1878 г. В 53-й Военно-Временный Госпиталь. Препровождаю при сем в означенный госпиталь раненного Болгарина Петка Кириякова для излечения, прошу на сколько возможно, обратит особенное внимание, так как этот человек очень нужен в Орта Къой. Комендант города, Полковник Нагаткин.”

11, 12. Благодарителните адреси от населенията във Ференско и Димотишко непривождаме цели, защото са много дълги.

13. Също и молбата от 8 села Ахъ-Челебийски, да отиде Петко и заварди края от родопските въстаници през август 1878 г. по причина на обширността не поместваме.

14. „Ние долуподписаните даваме настоящето благодарително на г-на Петка Войвода Кирияков заедно с дружината му, по причина като бяха ни нападнали турците, за да ни избият и изколят, съвсем да ни погубят и изгорят селото ни; но благодарим Бога как се намери гореказания, та спомогна за нашето избавление от тия диви зверове и кръвопийци, та и до сега живеем с Божия благодат и с негов труд, като се потруди за нас. Повторително гореказания герой, с храбростта си като реши своя живот за нас бедните, които изново останваме в жилищата си, даваме му настоящето благодарство за в памет на Родопските предели, ние всички жители от с. Широка Лъка.”

8 октомври 1878. (Следват 28 подписа и един селски печат).

15. От Дружеството „Единство”, Пловдив, 11 октомври 1878. „Почитаемият български войвода Петко в Чепеларе. Приехме изпратено Ви от 4 того и се зарадвахме гдето сега за пръв път получаваме писмо от Ваша страна. Ние сме твърде благодарни от делата Ви и нашето мнение е превъзходно за Вас. Не е нужда да Ви насърчаваме ние. Бог Ви е създал за пазач на беззащитните. Много ни дотегна, за гдето се намирате в голяма скудость. Изпращаме Ви по Хаджи Дим. Стоилов 650 гр., колкото за сега, а за напред честичко ще си пишем и разбираме от нуждите. Колкото ни стигат силите, ние се грижим дано да извадим оръжие от правителството, тук от градът. За това нещо ще да Ви разправи и приятеля ни Хаджи Дим. Стоилов. От друга страна, ние изпратихме Стефана Ангелов, Вашия помощник, заедно с още един човек изпроводен от София,

те отидоха в Габрово, за да намерят оръжие и да купят. Ние сме разбрали, че без оръжие се не може нищо. За по-нататък пишете ни, за да знаем, как се намирате спротив неприятеля, каква е разликата Ви в хора и др. За председателят: Д. Н. Матевски.”

16. От Хасковския комитет „Единство”, Н-ро 24, 25 декември 1878. „До Господина Петка Войвода в Широка Лъка. На основание думите на Вашите апостоли Ат. Петкова, Ив. Димитров и Никола Маргаритов, които се представиха днес в нашия комитет, като желаем да се запознаем по-отблизо с Вашите работи и планове, изпращам от наша страна поверения Антона П. Попова, който ще се разговори на пространно с Вас за всичко. Комитетът от своя страна Ви моли, да разправите подробно на пратения ни човек всички ваши пунктове, гдето ще действувате. Г-н Антон Попов ще сHEME планове на всичките места, щото да можем после и ние да приближаваме към тия места и във време на действията да съединим силите си. Освен това, явете, какви нужди имате, за да можем в случай да Ви помагаме. Председател: Н. Марков.”

17, 18. Благодарностни свидетелства от селата Чепеларе и Стойките (Рупчоска околия) от 30 декември 1878 и 13 януари 1879 год., подпечатани от селските печати подписани с много подписи.

19. Българско дружество „Единство”, Станимака. Н-ро 2, 5 февруари 1879 г. „До храбрния български войвода в Родопите г-на Петка Кирияков. За сега препращаме до Вас в храбрата Ви дружина доброволците Петра Николов Черногорец, Анастаса Николов Пловдивчанина, Апостола Георгиева от Павелско и Георгия Стойчев от Добрий Лъг. От тях, троицата ще останат при Вас, а Георгия Стойчев ще върнете с писмо, щото имате да ни пишите. Марко Христов е в Пловдив и щом се завърне, ще Ви го препратим ... Ето Ви и новост! Между Сотир и Бонково, като пътували лилковските избиратели за Пловдив, башибозуците ги нападнали, зели им всичко и ранили един стражар в ръката. Говори се още, че двама човека, татък от ония села са изгубени и нищо се не знае за тях. Пак там негде се е намерил един млад българин убит на пътя. Вследствие на това, от страна на цялата околия се направи и подаде прошение до надлежните места. То се зе във внимание и със сърдечна радост бърза да Ви съобщим, че оръжие за Родопите е дадено и е на път онова за Широка Лъка. Председател: Павел Костов. Секретар: Ил. П. Белковский.”

20. От същото дружество. Н-ро 8, 8 февруари 1879 г. „С носителя на настоящето ни Марко Христов, който иде за в дружината Ви, препращаме още петима други волентири, а именно: Ник. Димов от Солун, Киро Василев от Дуван Хисар (Ференско), Грозю Славев от с. Гюнелий (Хасковско), Димитър Трендафилов от Ипекли (Мустафа-Пашанско) и Величко Павлов от Софийско. Тези са, които за сега идат волентири за в юначната Ви дружина. Аз бързам да Ви предизвестя за нещо, което може бити ще Ви бъде приятно да знаете. В Пловдив преди някой ден е пристигнал прославения в Сръбско-Турската война ратник за свободата на южните славяни Н. Пр. генерал Черняев и днес утре го очакваме в града ни. Вам ще е известно, че неговото желание е, да се бори и за нашата свобода. Предполага се, че наскоро ще го имате гостенин там във Вашите прелестни Швейцарски гори; за това, не ще бъде зле, ако се позатегните тъй щото, когато Ви види да му повлезите в очи. Между другото нека кажем и това. Навярно до сега Вие сте се запознали с Върховский, който преди седмица замина къде Вас. Видите, че имаме с нас хора, на които можем да се уповаваме. Мъжайте се приятели. За председател: Ил. П. Белковский.”

21. От Хасковския комитет „Единство”. Н-ро 27, 22 февруари 1879 г. „До г-на Петка Войвода в Широка Лъка. Във вчерашното заседание на тукашния комитет се реши, да Ви се пише да дойдете тук, в Хасково. За това, като получите настоящето ни, без да губите време, пригответе момчетата си за поход, а сам с изпратения ни Ник. Русев, елате тук, за да се разговорим за къде и как ще пътувате. Председател: Н. Марков, Секретар: С. Минчев.”

22. От Окръжния Български комитет „Единство”, Пловдив. Н-ро 136, 5 март 1879 г. „До уважаемия Български Войвода и народен защитник Петко Кирияков в Станимака. Молим, щом приемете настоящето ни до колкото е възможно побързайте да дойдете тук в Пловдив, защото е необходимо нужно Вашето присъствие тук днес. Председател: Дим. Ил. Стамболов. Деловодител-касиер: Д. Н. Марков.”

23. От Българското дружество „Единство”, Станимака. 6 март 1879 г. „Храбрий Войводо! Твърде ми стана жално за гдето при толкоз бързане, не можах да Ви застава в Станимака. В Пловдив аз се врекох, че ще Ви проводя часа до 12 днес. Писмото, което ми е дадено от там, препращам Ви го. Дружината отпратете към първите си места, а Вие идете за Пловдив. Върховский ще отиде горе, да задържи там, които си са още на местата. За председател: Ил. П. Белковский.”

24. От Българското читалище „Родоп”, Станимака. 18 март 1879 г. „До Г-на Петка Кирияков, храбрива войвода в Хасково. Приехме писмото Ви от 13 тога, чрез Ст[ефана] и разбрахме, че нашето писмо не сте получили, в което имаше и друго писмо приключено от Централното дружество, за което Ви писахме да отидите в Пловдив. За това Ви молим, като приемите настоящето ни, или направо се отправете за Пловдив, или по-добре елате в Станимака с Върховский. Очакваме Ви с нетърпение по-скоро или в противен случай да върнете Стефана да ни разправи. Но пак Ви молим, дано ни послушате по-скоро да дойдете. Като тръгнаха Стефан и Стайко, не можахме да Ви пишем подробно и по-ясно. Председател: Павел Костов.”

25. От Централния комитет на Южна България. Н-ро 118, 30 март 1879 г. „До Г-на Петка Войвода в гр. Хасково. Слухове достигнаха до нас, че Вие сте имали намерение да заминете с четата си зад границата на Южна България. От наша страна, ние напълно уважаваме съображенията, които Ви доводят до заключение, да предприемете такъв поход. Но както вече говорихме с Вас, когато бяхте тук, в Южна България, а особено в Хасковски окръг в скоро време, Вие ще имате да принесете много по-голяма полза, от колкото ако заминете в Одринския санджак. И наистина, на Вас народа гледа с доверие и около Вас той ще добие дързост да противостои на кърджалиите, които чакат с нетърпение оттегляването на руските войски, за да нахълтат в Хасковски окръг. Ние се надеем прочее, че като се водите от тия съображения, Вие ще останете в Хасковски окръг, за да принесете по-голяма полза на делото, което с пълно доверие очакваме от Вас. Споразумявайте се по-често с Хасковския окръжен комитет. Председател: Св. Г. Тилев.”

26. Благодарително от Хасковски окръг. 13 юни 1879 г. „Дава се настоящето на Негово Благородие Петка Кирияков, герой известен нам, който със своята храброст, в тримесечното си пребивание в нашата страна, умно и деятелно се стара та заварди местата в тая страна, гдето преди башибозуците из Родопите се вмъкнаха и правеха убийства и кражби. Но благодарение на казания герой, като се повика и завзе тези места със своята чета, можа да прекъсне всичките злини. За това, за знаене и истинност на неговите неуморими трудове и патриотическа длъжност, удостоверяваме с печатите и подписите си.” (Следват 173 подписа и 31 печати.)

V.

СПИСЪЦИ НА ДРУЖИНИТЕ МУ.

1) Списък на момчетата, които са следили Петка Войвода, в разни времена преди освобождението.

1. Димитър Цонов,	7. Коста Иванов,
2. Петко Радюв,	8. Кирияк Евтимов,
3. Стоил Атанасов,	9. Вангел Антонов,
4. Комню Стоянов,	10. Лазар Велчов,
5. Петко Камбуров,	11. Вуко Божинович.
6. Георги Константинов,	12. Тасо Антонов,

13. Ив. Димитров,
14. Петър Иванов,
15. Наум Евтимов,
16. Панайот Димитров,
17. Вълко Стоилов (преводчик)
18. Христодул Мишайков,
19. Георги Александров,
20. Георги Суровото (байрактар),
21. Аргир (помощник),
22. Кочо,
23. Григор Карабатаков,
24. Русю Ив. Тъмбаров,
25. Никола Кирков,
26. Недялко Тодоров,
27. Вангел Карамфилов,
28. Тодор Панагюрски,

29. Недю Димитров,
30. Златю Желяскович,
31. Яню Петков,
32. Христо Димов,
33. Вълчо Ив. Тъмбаров,
34. Стайко Киряков (брат на П[етко] В[ойвода]),
35. Димо Георгов Кюсевичев,
36. Васил Недов,
37. Митро Къркалията,
38. Ив. Георг. Кирезов,
39. Яню Д. Кундов,
40. Янко Долангиев,
41. Делчо Недялков,
42. Дим. Булгуров,
43. Петко Булгуров.

Забележка: Димо Георгов Кюсевичев (35), родом от с. Кара-Корджалъ (Гюмюрджинско) паднал в сражението при г. Мароня на 7 март 1878 г. Васил Недов (36) бил ранен в същото сражение, заробен от турците и умрял в Гюмюрджинския затвор. Ив. Г. Кирезов (38) се предал на властите и го опростили. Яню Д. Кундов (39) бил уловен от правителството и лежал 2 1/2 год. затворен. Никола Кирков (25) и до сега ходил с една малка чета по Родопите. Делчо Недялков (41) бил уловен от турските власти, след заминаването на русите, при убиването на дее-агачкия каймакамин Дели Михаля, родом грък от Макри. Петко Радюв Каладжи-Дерски (2) и до сега ходи с чета по Родопите и в Прибеломорската равнина от Скече до Енес. Сега той е като заместник на Петка Войвода в Родопите.

2) Списък на момчетата, които са били с Петка Войвода, когато той в 1878 г. завзел северната част на Ахъ-Челебийската каза, която според Берлинския договор остана на Турция.

1. Стефан Ангелов,
2. Лазар Македончето,
3. Димитър Орман-Папаз,
4. Петър,
5. Наум,
6. Тодор Пеюв,
7. Филип Тодоров,
8. Ник. Аръчков,
9. Колю Дечюв,
10. Вълчо Мурджов I,
11. Мито Пеюв,
12. Вълчо Мурджов II,
13. Георги Моархув,
14. Марко Стоюв,
15. Насо Рупеца,
16. Георги Велюв,
17. Насо Фойнюв,
18. Ив. Кундурадгията,
19. Радю Мераков,
20. Нико Дарабула,
21. Ташо Дечюв,
22. Никола Маргаритов,
23. Митю Торманов,
24. Хас Иван,

25. Ал. Аршенов,
26. Георги Торманов,
27. Боюклията,
28. Тома,
29. Ник. Стоюв,
30. Георги С. Милювски,
31. Хаджи Ник. Зебилюв,
32. Н. Стамов,
33. Дим. Георгюв,
34. Караманджукът,
35. Кара-Димо,
36. Н. Чешмеджиев,
37. Ст. Петров,
38. Тодор Овчаров,
39. Илчу Гогов,
40. Ар. Арнаулов,
41. Димо Узунов,
42. Драгню,
43. Стоян,
44. Тодор Попов,
45. Никола Попов,
46. Добри Ганюв,
47. М. Стоюв,
48. Дим. Стоюв,

49. Узун Добрика,
50. Васил Попов,
51. Насу Згуров,
52. Тодор Каралъков,
53. Стоян Иванов,
54. Дим. Гогов,
55. Вълчо Каралъков,
56. Тодор Згуров,
57. Илия Тодоров,
58. Тодор Халваджията,
59. Георги Манчов,
60. Дядо Марин Илиев,
61. Марко Добрюв,
62. Георги Стоюв,
63. Васил Дермендерски,

64. Христо Стоянов,
65. Наум Евтимов,
66. Кочу,
67. Ташу Дечюв,
68. Стоил Атанасов,
69. Иозу Павлиянина,
70. Нику Жоабруту,
71. Тодор Райчов,
72. Георги Кириянов,
73. Тодор Кириянов,
74. Райчо Дармошов,
75. Михаил Донюв,
76. Тодор Даскалът.
(Има още и други, на които имената не се
знаят.)

Забележка.

Тая книжка е била готова за печатане през 1885 год. когато е било и започнато печатането ѝ, както се вижда в 1-ва стр.; но по непредвидени причини, едвам след две години можа да се допечата и то в съкратен обем. Един цял отдел, който съдържа пространно и подробно описание на по-забележителните дела на Петка Войвода, а именно: 1) Опит за побягване от Гелиболската тъмница; 2) Побягване от Солун; 3) Играчка с митилинския бинбашия Али Ага 4) Петко Войвода като кадия; 5) Остригване мустаките на димотишкия юзбашия Осман Ага; 6) Освобождение на затворниците в г. Енес през 1871 год. 7) Избягване от обсадата в Суха Гора; 8) Нападане и обиране Хумберта; 9) Заробване и осъждане на смърт чрез застрелване, маронския големец Калън Тома бей; 10) Заробване в околностите на гр. Мароня едно турско знаме, трима офицери и 60 души низами от разбягалата се Сюлейман-Пашова войска; 11) Сражението при г. Мароня на 7 март 1878 г.; 12) Сражение с родопските въстаници в Източна Родопя; 13) Последни подвизи на Петка Войвода в Родопите през 1878 и 1879 години, се изостави за сега и може би след време ще се издаде в особена книга.

Съставителят.

Публ. в Христо Попконстантинов, Петко войвода - бранител на родопските българи до 1879 год. Черти от живота и подвизите му. Издават Русю Ив. Тъмбаров и Хр. П. Константинов. Пловдив – Бързотискна печатница на Христо Г. Данов, 1888, 40 с.

-----

1 Варнила, вместо хвърлила; в Ахъ-Челебийско фоарнила и фарлила.

2 Одрумоне вм. отговори; ромоне вм. говори. Това се среща в повечето Родопски песни, а в говора е изчезнало.

3 Пода вм. отида; поди вм. иди, отиди.

4 Дуда вм. дохожда.

5 Гяурска еоскя вм. гяурска войска. В Ахъ-Челебийско: воскя.

6 Люм вм. само, но.

7 Ку вм. ако.

8 Галила вм. любила.

9 Ягале казват колибите по полетата, дето зимно време се прибират овчарите вечер.

10 Годож – гозбата при сгодяване.

11 Яга, га вм. котя.

12 Петко Радюв Каладжидерски в детинството си е бил слуга в един хан в Гюмюрджина. Той се е отличавал с това, че когато чистил яхърите, излизъл на улицата и бил с лопатата минающите турски деца. Той още е биел турските коне в хана.

13 Тъй се наричат българите в Гюмюрджинската околност.

14 „Марица”, год. I, бр. 18,8 а.

15 Тук думата е за родопските въстаници през 1878 год., когато владееха Родопите от Неврокоп до Димотика и големи пакости принесоха на населенията.